

‘For ikke at kede læseren’ – om at oversætte Homer

af Marianne Pade

Guarino Guarini fra Verona (1374-1460)¹ var søn af en håndværker og blev et forbløffende eksempel på social mobilitet. Hans far døde i 1386, men hans mor sørgede for at han fik en ordentlig uddannelse i latin. I 1390erne studerede han i Padua og Venedig hvor den berømte byzantinske lærer Manuel Chrysoloras var på gennemrejse. Chrysoloras havde undervist nogle år i Firenze og tiltrukket flokke af begejstrede studerende der sugede det hidtil utilgængelige græske sprog til sig. Guarino må have hørt om den karismatiske lærer, for i 1403 besluttede han at tage til Konstantinopel og studere græsk. Han rejste dertil som sekretær for den venetianske forretningsmand Paola Zane der betalte for hans græskundervisning. Han kom til at bo i Chrysoloras-familiens hus og blev undervist både af Manuel selv og af dennes nevø, Johannes. Guarinos breve fra årene i Konstantinopel viser at han havde en del diplomatiske forpligtelser, men han havde tydeligvis rigelig tid til at studere, for da han tog tilbage til Italien i 1408 overgik hans græskkundskaber alle andre italieneres på det tidspunkt.

Der gik hurtigt ry om Guarinos græske lærdom, og han blev en efterspurgt lærer. I årene 1410-1414 underviste han i Firenze hvor han dog ikke befandt sig specielt godt, og i de efterfølgende fire år i Venedig, en by han beundrede og hvor han skaffede sig livslange venner blandt nogle af sine elever, bl.a. de to patriciere Francesco Barbaro og Leonardo Giustinian.

I 1419 forlod Guarino Venedig for i en årrække at slå sig ned i sin fødeby, Verona. Der åbnede han endnu engang en privat skole og fik også ansættelse på universitetet. Han blev i Verona indtil 1429 hvor han tog imod en stilling som lærer for Leonello d’Este, søn af markesen af Ferrara. Han skulle blive i Ferrara til sin død in 1460 og grundlagde der sin berømte skole der tiltrak elever fra hele Europa. Han var i alle årene

1. Om Guarinos liv, se Pistilli 2003.

tæt knyttet til markesens familie og var *oratore ufficiale* i Ferrara, hvilket vil sige at han enten holdt eller forfattede en lang række officielle taler for byen.

Guarino var ikke kun underviser og diplomat, han skrev også flere meget indflydelsesrige grammatikker, om både græsk og latin, han udgav klassiske tekster, og han var en af sin samtids store oversættere. Han var utvivlsomt influeret af Manuel Chrysoloras' oversættelsessyn der i Vesteuropa markerede et brud med den middelalderlige praksis hvor oversætteren fulgte originalens ordstilling meget tæt.² Vi har en berømt beskrivelse af Chrysoloras' karakteristik af oversættelsesmetoder fra en anden af hans elever, Cencio de' Rustici (eller *Cincius Romanus*). Cencio skriver at Chrysoloras havde kritiseret den vestlige middelalderlige oversættelsespraksis som han kaldte *conuersionem* [...] *ad uerbum*, ord-for-ord oversættelse. Når man oversatte græske tekster til latin *ad uerbum*, blev resultatet ikke bare uskønt, det kunne også fuldstændig forvrænge originalens mening. I stedet skulle man oversætte *ad sententiam*, dvs give originalens indhold på en sådan måde at den græske teksts *proprietas*, dens karakteristika, forblev intakt. For hvis man for at pynte på oversættelsen og gøre teksten klarere, ændrede nogle af originalens karakteristika, ville man arbejde som en kommentator eller fortolker snarere end som en oversætter.³ Det er blevet meget diskuteret hvad man præcist skal forstå ved udtrykket *proprietas greca* som jeg har oversat ved 'den græske teksts karakteristika'. For mig at se kan der ikke være tvivl om at det står i modsætning til den rene leksikalske forståelse af originalen og må referere til tekstlige elementer som genre, stil og metrum.

Guarino skrev sjældent om sin oversættelsespraksis, men til gengæld nævnte han ofte den betydning Chrysoloras havde haft for ham selv og for den kulturelle udvikling i Italien i al almindelighed. Af hans mange oversættelser er nogle formodentlig lavet til undervisningsbrug og måske senere revideret i forbindelse med en egentlig offentliggørelse, medens andre fra starten er blevet lavet med et bredere, og litterært krævende,

2. Jf. Pade 2007, I, kap. 3.2.

3. Hele passagen lyder: "Sed ut de interpretis natura aliquid dicam, ferebat Manuel homo sine ulla dubitatione diuinus conuersionem in latinum ad uerbum minime ualere. Nam non modo absurdum esse asseuerabat, uerum etiam interdum grecam sententiam omnino peruertere. Sed ad sententiam transferre opus esse aiebat hoc pacto ut ii qui huiusmodi rebus operam darent, legem sibi ipsis indicerent, ut nullo modo proprietas greca immutaretur; nam si quispiam, quo luculentius apertiusque suis hominibus loquatur, aliquid grece proprietatis immutarit, eum non interpretis sed exponentis officio uti," citeret fra Bertalot 1929-30, 210.

publikum for øje. Sammenligninger af hans latinske versioner med de græske originaler har vist at han som oftest oversætter *ad sententiam*, som Chrysoloras foretrak, men af og til med en tendens til at pynte lidt på teksten og til at forklare den for sine læsere, snarere end at gengive den tæt. Han benytter sig også undertiden af det jeg andetsteds har kaldt for intertekstuel oversættelse. Hvis f.eks. en klassisk latinsk forfatter har fortalt den historie Guarino oversætter fra en græsk tekst, kan han finde på at alludere til den latinske version, snarere end nøjagtigt at gengive den græske. Det var ikke af dovenskab eller manglende sproglig kunnen; han har utvivlsomt regnet med at hans læsere ville genkende allusionen og glæde sig over den lille hilsen fra en velkendt tekst.⁴

Det jeg her har beskrevet for Guarino er en udbredt tendens i 1400-tallets humanistiske oversættelsesteori og -praksis. Leonardo Bruni, en af århundredets mest læste forfattere, var både en flittig oversætter og han skrev også adskilligt om oversættelsesteori. Han beskriver i forbindelse med sin oversættelse af *Phaedo*, hvordan han har under arbejdet med oversættelsen har forestillet sig en Platon, der kunne latin og som ikke ville bryde sig om at fremstå mindre veltalende i oversættelsen end han gjorde på græsk. Bruni så at sige importerer Platon ind i den samtidige humanistiske latinkultur.⁵ I sin traktat *De interpretatione recta* (Om korrekt oversættelse) fra 1420, gør Bruni også meget ud af at beskrive, hvor stort oversætterens kendskab skal være til målsprogets litterære kultur. Det adækvate latinske udtryk er mindst lige så vigtigt som den leksikalsk korrekte gengivelse af originalen. I praksis kan man tit iagttage, at i oversættelser af græske tekster, som antikke latinske forfattere har imiteret, vil oversætteren på sin side imitere denne eksisterende model. Et eksempel på dette er Lorenzo Vallas latinske oversættelse af Thukydides fra 1452, hvor der er mangfoldige allusioner til Sallusts Thukydidesimitation.⁶

Teksten jeg vil diskutere i denne artikel, sætter ord på denne praksis på en mere eksplicit måde, end jeg har set det andetsteds. Det drejer sig om et brev Guarino i 1427 skrev til sin nære ven Girolamo Gualdo. Denne havde åbenbart bedt Guarino om at oversætte *Odyseens* 23. sang, eller evt. bare en passage fra sangen, og Guarino sender ham de pågældende vers på latin, sammen med en forklaring på hvordan han er gået

4. Se Pade 2013 og min indledning om Guarinos oversættelsesteknik i Plutarch (ed.) 2013.

5. Jf. James Hankins i Bruni (ed.) 1987, 10

6. Jf. Pade 2008.

frem. Han nævner også en oversættelse af *Iliadens* 10. sang han for nyligt havde lavet til deres fælles gode ven, juristen Maggio Maggi. Selve oversættelserne er desværre gået tabt, men Guarinos ledsagende brev giver et interessant billede af hans syn på oversættelse, i hvert tilfælde af en poetisk tekst, og af hvor vidt en oversætter kan gå for at imødekomme stilistiske og poetologiske konventioner på målsproget – sådan som han måtte opfatte dem. I det følgende aftrykker jeg passagen fra Remigio Sabbadinis store udgave af Guarinos brevsamling med en efterfølgende dansk oversættelse, for derefter at kommentere Guarinos tekst:

Guarinus Veronensis Hieronymo suo sal. pl. d.

[...] Curavi ut versus illos Homeri tibi traducerem in linguam latinam. Eos tibi transmitto, in quibus nonnulla ex verbo ferme converti, quaedam summatim exposui, quod a Virgilio nostro factitatum animadverti, nam cum plura particulatim intelligenda sint, ut in pane faciundo, satis habuit dicere 'Cerealiaque arma' (*Aen.* 1,177), ne pistoria enumerans instrumenta fastidio afficeret auditorem vel ad infima et vulgaria descendens, carmini dignitatem auferret. Homerus contra in omnibus exponendis rebus poeta diligentissimus et usque ad minutissima accuratissimus cum lecti ab Ulixé facti mentionem faceret, cuiusdam oleagini trunci delationem descripsit, deinde ad rubricam directum, tum perforatum pedibus impositis expressit; quae singula paucis dixisse contentus particularia tacui, quocirca eos versus (*Od.* 23,190-204) tibi latine <o>missos, graece scribere neglexi. Illud autem in primis annotare debebis, quod post annos viginti rediens in patriam Ulixes 'multum terris iactatus et alto' (*Verg. Aen.* 1,3), domi procos invenit, petulantissimos et clarissimos Ithacae et adiacentium insularum primores; mendici vero habitu simulatus erat. Eis interfectis sese uxori cognoscendum offert, at Penelope non facilis ad credendum, cum non plane virum noscicaret, ei lectulum extra Ulixis cubile parari ab ancillis iubet, ut sic de Ulixé periculum faceret: tanta non modo pudicitia sed et gravitate pollebat. Habes velut ipsorum versuum argumentum, qui in libro Odysseae XXIII sunt; is autem ab litterarum ordine Ψ inscribitur.

Nuper alios quoque converti latine claro iurisconsulto Madio nostro de Dolone (*Il.* 10), quos si voles, eos autem velle debebis, ipsos ex Madio petes [...] Vale.

<Verona settembre 1427>.⁷

7. Guarino (ed.) 1915-1919, *ep.* 408, I, 584-83. Henvisningerne til Vergil- og Homerstederne stammer fra Sabbadini.

(Guarino fra Verona hilser sin Girolamo hjerteligt.

[...] Jeg har fået oversat de vers du bad om, til latin og sender dem til dig. Noget oversatte jeg nærmest ord for ord, men andet har jeg gengivet mere opsummerende, ligesom jeg har bemærket at vor Vergil ofte gjorde det. For når en flerhed af genstande kan betragtes enkeltvis, som når man laver brød, mente han det tilstrækkeligt at sige 'Ceres værktøj' (*Cerealiaque arma*), for ikke at kede læseren ved at opregne bageredskaber eller fratage digtet dets værdighed ved at nedlade sig til det lave og almindelige. Homer, derimod, er som digter umådelig omhyggelig med at fremstille alle enkeltheder og han er overordentlig nøjagtig i sin gengivelse af selv den mindste detalje: Da han nævnte den seng Odysseus byggede, fortalte han hvordan oliventræets stamme blev skåret ned, og han beskrev hvordan sengen blev gjort lige efter en rettesnor og derefter gennemboret og forsynet med ben. Jeg forbigik de enkelte detaljer og nøjedes med nogle få ord. Af den grund har jeg undladt at transskribere de græske vers til dig, som jeg sprang over på latin. Du skal først og fremmest mærke dig at da Odysseus efter 20 år vender hjem 'kastet vidt omkring til lands og til vands', så finder han bejlerne i sit hus, de frækkeste og kendteste af Ithakas og de omliggende øers stormænd. Han havde imidlertid klædt sig ud som tigger. Da de var dræbt, giver han sig til kende overfor sin hustru, men Penelope har ikke let ved at tro ham, og da hun ikke virkelig genkender sin mand, befaler hun tjenestepigerne at rede ham en seng uden for Odysseus' sovegemak – for at prøve ham. Hun var nemlig ikke bare overordentlig ærbar, men også klog. Hermed har du et indholdsresume af 23. sang af Odysseen; den betegnes i øvrigt Psi efter den alfabetiske rækkefølge.

For nyligt oversatte jeg også versene om Dolon til latin til den storartede jurist, vor Maggio. Hvis du vil have dem, og det bør du, må du bede Maggio om dem [...]. Farvel.)

Guarinos brev til Gualdo er interessant, både fordi det er det mest udførlige vi har fra Guarinos hånd om oversættelsesmetode, men også fordi passagen er den tekst jeg kender fra perioden, der klart sætter ord på det træk ved humanistisk oversættelsespraksis jeg beskrev ovenfor, og som man kunne kalde imitativ oversættelse. Det har været diskuteret om Guarino oversatte til prosa eller metrisk: Remigio Sabbadini der udgav brevet første gang i 1896, tager ikke eksplicit stilling til problemet,⁸ medens Agostino Pertusi i sin store bog om Leonzio Pilatos Homeroversættelse mente at både

8. Sabbadini 1896, 124; ej heller i kommentaren til den senere brevudgave, Guarino (ed.) 1915-1919, III, 218-19.

oversættelsen af Odysseens 23. sang og af Dolonien var til prosa.⁹ Jeg mener dog at ordlyden i Guarinos brev ikke levner megen tvivl. Han omtaler både den græske original og begge sine egne oversættelser som vers (“Eos tibi transmittito [...] quos si voles, eos autem velle debebis, ipsos ex Madio petes”).¹⁰

Med en versoversættelse følger naturligvis en række andre krav, ikke bare metriske men også stilistiske, som ikke havde været der, hvis Guarino havde valgt at oversætte til prosa. For en klassisk trænnet humanist som Guarino vil det have været selvindlysende at versemålet var en del af en pakke der også indeholdt ordvalg fra et bestemt sprogligt register og en række stilistiske og poetologiske konventioner. Spørgsmålet er så hvilken pakke Guarino vælger, og det svarer han selv på. Som andre 1400-tals humanister kommer til at gøre, vælger han at oversætte Homer til latin med Vergil som forbillede.¹¹ Som jeg beskrev ovenfor, imiterer Guarino i sin latinske oversættelse af et græsk epos en klassisk romersk forfatter der på sin side er kendt for at have imiteret det pågældende epos. Og Vergil var naturligvis den romerske Homerimitator *par excellence*. Ikke alene var han den største romerske episke digter, han havde også i sin *Æneide* så at sige importeret det homeriske univers ind i en romersk kontekst, samtidig med at han på utallige måder alluderede til sin store forgænger, i de første seks sange mest til *Odysseen* og i de sidste mest til *Iliaden*.

Guarino omtaler et bestemt træk ved Vergils episke poetik som han har imiteret: I første sang af *Æneiden* hvor Æneas lander sammen med sine mænd i Africa efter en storm, hører vi at “dernæst får de trods al deres træthed hentet det våde/ korn der endnu var tilbage, og redskaber til dets behandling,/rister det først over ilden og grutter det så mellem stene” (*Aen.* 1,177-79, Otto Steen Dues oversættelse). Det Due gengiver med ‘redskaber til dets (*kornets*) behandling’, er på latin *Cerealia arma*, ‘Ceres’ værktøj’. I modsætning til hvad Homer kunne have gjort, undlader Vergil at beskrive ‘Ceres’ værktøj’ i detaljer.

9. Pertusi 1964, 522.

10. Renata Fabbri er af samme mening, jf. Fabbri 1981, 17-18 og Fabbri 1985, 71-72. I denne artikel diskuterer hun også Guarinos metriske oversættelser af forskellige Homerpassager i hans store Strabo-oversættelse. Se også Fabbri 1997.

11. Se Sabbadinis kommentar i Guarino (ed.) 1915-1519, III, 218.

Nu er det slet ikke en passage der har at gøre med brødbagning, Guarino har oversat fra Homer, men 23. sang af *Odysseen*, hvor helten er vendt tilbage til Ithaka, dræber Penelopes bejlere, men først får hende overbevist om at han er hendes længe savnede ægtemand, da han falder for hendes snedige list. Oprørt ved tanken om at nogen, som hun antyder, skulle have kunnet flyttet den seng han byggede over en olivenstamme, beskriver Odysseus i detaljer hvordan han 20 år tidligere konstruerede sengen – og beviser dermed sin identitet.

Man får umiddelbart et indtryk af at Guarino var en opmærksom og skarpsindig læser af både Homer og Vergil, når han er i stand til at definere en så specifik forskel på deres poetik, på deres episke praksis. Han kritiserer ikke Homers glæde ved detailbeskrivelsen, men forklarer Vergils valg med at denne ikke ville 'besvære læseren ved at opregne bageredskaber eller fratage digtet dets værdighed ved at nedlade sig til det lave og almindelige'. Tilhører-/læserrespons og *decorum*, det passende, var simpelthen forskellige i det arkaiske Grækenland og i det augustæiske Rom.

Når vi ser nærmere på Guarinos udlægning af Vergils poetik som han bruger som begrundelse for sit eget oversættelsesvalg, er der imidlertid en detalje man må tage i betragtning. Ifølge Guarino ville Vergil ikke 'fratage digtet dets værdighed ved at nedlade sig til det lave og almindelige' ("vel ad infima et vulgaria descendens, carmini dignitatem auferret"). Sætningen er tydeligvis en let omskrivning af den senantikke Vergil-kommentator Servius' forklaring til *ceraliaque arma*:

fugiens vilia ad generalitatem transiit propter carminis dignitatem et rem vilem auxit honestate sermonis (Serv. *Aen.* 1,77)

(idet han undgik det lave, vendte han sig på grund af digtets værdighed mod det almene og løftede det lave op med sin ædle diktion).

Guarino opfatter således Vergil – i hvert tilfælde på dette punkt – gennem Servius' kommentar, og den 'vergilianske' poetik han følger i sin latinske Homeroversættelse er formuleret af den senantikke grammatiker. Det burde sådan set ikke undre os. Karsten Friis-Jensen har ved flere lejligheder vist, hvordan Petrarcas læsning og brug af Horats i stort omfang var præget af den kommentar han brugte,¹² og Trine Arlund Hass har i sin ph.d.-afhandling vist hvordan nylatinske kommentarer til Vergils ekloger kommer

12. Se f.eks. Friis-Jensen 1997.

til at fungere som poetikker for samtidens eklogedigtere. Hun har også påvist et oversættelsessyn, der ligner det jeg her har beskrevet hos Guarino, hos nylatinske oversættere af Theokrits *Idyller*. Her var Vergil naturligvis igen den indlysende model, denne gang hans ekloger, men igen bruger oversætterne den vergilianske poetik formidlet gennem Servius' kommentar, eller de forholder sig til den.¹³

Selv i Guarinos afsluttende resume af 23. sang får Odysseus en lille vergiliansk beskrivelse med, han er "multum terris iactatus et alto" (Verg. *Aen.* 1,3). Homer bliver ikke bare oversat, han bliver 'romanificeret', gjort romersk, synes det. Men når Guarino i brevet til Gualdo beskriver en masse detaljer ved sengebyggeriet som han sprang over i oversættelsen, så kan man alligevel ikke lade være med at tænke over om det er en elegant pointe, en hilsen til en mere homerisk poetik.

pade@acdan.it

13. Hass 2011, 127-44 og Hass under udgivelse, a-b.

Bibliografi

- Bertalot 1929-30: Ludwig Bertalot, "Cincius Romanus und seine Briefe," *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven* xxi, 207-23.
- Bruni (ed.) 1987: G. Griffiths, J. Hankins and D. Thompson, *The Humanism of Leonardo Bruni*, Medieval and Renaissance Texts and Studies 46 (Binghamton, New York).
- Fabbri 1981: Renata Fabbri, Nuova traduzione metrica di Iliade XIV da una miscellanea umanistica di Agnolo Manetti. Con la tavola del codice magliab. xxv 626, Note e discussioni erudite, a c. di Augusto Campana, 15 (Roma).
- Fabbri 1985: Renata Fabbri, "Qualche appunto sulle traduzioni omeriche di Guarino Veronese," *Res publica litterarum* 8 (1985), 71-81 (=Studi umanistici Piceni 5, 1985, 71-81).
- Fabbri 1997: Renata Fabbri, "Sulle traduzioni latine umanistiche da Omero," *Posthomeric I. Tradizioni omeriche dall'Antichità al Rinascimento*, a c. di F. Montanari e S. Pittaluga (Genova), 99-124.
- Friis-Jensen 1997: Karsten Friis-Jensen, "Petrarch and the Medieval Horace," *Avignon & Naples. Italy in France - France in Italy in the Fourteenth Century*, ed. M. Pade, H. Ragn Jensen and L. Waage Petersen, *Analecta romana instituti danici. Supplementum XXV* (Roma), 83-98.
- Guarino (ed.) 1915-19: Guarino Veronese, *Epistolario* 1-3, ed. Remigio Sabbadini, *Miscellanea di storia veneta* 8, 11, 14 (Venezia).
- Hass 2011: Trine Johanne Arlund Hass, *Me quoque fer Latii ruris habere locum. Nylatinsk bukolik fra Italien til Danmark 14.-16. århundrede* (Aarhus, upubliceret ph.d.-afhandling)
- Hass under udgivelse,a: Trine Johanne Arlund Hass, "Changing Metatexts and Changing Poetic Ideals," *Intersections*.
- Hass under udgivelse,b: Trine Johanne Arlund Hass, "Pastoral Conventions in Martino Filetico's Vita Theocriti," *Vitae Pomponianae. Lives of Classical Writers in Fifteenth-Century Roman Humanism*, *Renæssanceforum* 8.
- Pade 2007: Marianne Pade, *The Reception of Plutarch's Lives in Fifteenth-Century Italy* I-II, *Renæssancestudier* 14 (København).
- Pade 2008: Marianne Pade, "Il Tucidide romano del Valla: la traduzione valliana nel quadro della traduzione umanistica del Quattrocento," *Le radici umanistiche dell'europa, Lorenzo Valla, la riforma della lingua e della logica*. Atti del convegno del Comitato Nazionale VI centenario della nascita di Lorenzo Valla, Prato, 4-7 giugno 2008, a c. di Mariangela Regoliosi (Firenze), 279-298.

- Pade 2013: Marianne Pade, "I give you back Plutarch in Latin – Guarino Veronese's version of Plutarch's Dion (1414) and early humanist translation," udkommer i *Translation and Literature* (2013).
- Pertusi 1964: Agostino Pertusi, Leonzio Pilato fra Petrarca e Boccaccio. Le sue versioni omeriche negli autografi di Venezia e la cultura greca del primo Umanesimo, *Civiltà veneziana. Studi 16* (Venezia-Roma, rist. Firenze, 1980).
- Pistilli 2003: Gino Pistilli, "Guarini, Guarino (Guarino Veronese, Varino)," *Dizionario Biografico degli Italiani* 60, 357-69.
- Plutarch (ed.) 2013: Plutarchi Chaeronensis Vitam Dionis & Comparatio et de Bruto ac Dione iudicium Guarino Veronensi interprete (1414) edendam curavit Marianne Pade, critical edition and introduction (Udkommer i Edizione nazionale delle traduzioni dei testi greci in età umanistica e rinascimentale. Firenze).
- Sabbadini 1896: Remigio Sabbadini, *La scuola e gli studi di Guarino Guarini Veronese* (Catania).
- Vergil 1996/2007: Vergil, *Æneiden*, oversat af Otto Steen Due (København).